

Jacek Szpak

Myśl społeczno-polityczna i gospodarcza księcia Leona Sapiehy (1803–1878)

Historia Slavorum Occidentis 1(6), 92-118

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JACEK SZPAK (KATOWICE)

MYŚL SPOŁECZNO-POLITYCZNA I GOSPODARCZA KSIĘCIA LEONA SAPIEHY (1803–1878)

1. Wstęp

Książę Leon Sapieha był jednym z najwybitniejszych polskich polityków i działaczy społeczno-gospodarczych doby niewoli narodowej. Swoją działalnością wywarł duży wpływ na kształtowanie się autonomii galicyjskiej. W latach 1836–1875 większość decyzji politycznych i ekonomicznych w Galicji Wschodniej była podjęta z udziałem Sapiehy¹. Stąd jego poglądy i postawy były bardzo istotne dla kształtowania się opinii społeczeństwa galicyjskiego i wizji współczesnego mu świata. Ze zdaniem Sapiehy liczyli się ówcześni przywódcy polityczni w Galicji, a nawet w monarchii Habsburgów. Stąd też ważne były przekonania i idee, jakimi kierował się książę w swojej działalności. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie myśli społecznej, politycznej i ekonomicznej Leona Sapiehy na tle przekonań innych konserwatystów w Galicji. Książę w swojej korespondencji często dawał wyraz swoim poglądom i ideom, którymi się kierował. Podstawą źródłową artykułu są materiały przechowywane w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie. Są to listy rodzinne Sapiechów. Materiały te są tym bardziej cenne, że książę, pisząc do najbliższych sobie osób, nie musiał stosować autocenzury. Tekst podzielono na dwie części. W pierwszej zarysowano działalność Leona

¹ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon (1803–1878)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 35, z. 1, Warszawa–Kraków 1994, s. 76–81.

Sapiehy. W części drugiej przedstawiono jego poglądy na sytuację społeczno-polityczną i gospodarczą ziem polskich. Omówiono problemy: walki o niepodległość, równouprawnienia ludności ruskiej w Galicji, autonomii galicyjskiej oraz kwestie społeczno-gospodarcze.

2. Zarys biograficzny Leona Sapiehy²

Książę Leon Sapieha urodził się w Warszawie 18 września 1803 roku jako syn Aleksandra i Anny z Zamoyskich³. Wczesne dzieciństwo spędził w Paryżu. Tam też w latach 1819–1822 studiował prawo⁴. Następnie kontynuował studia w Edynburgu (1823–1824)⁵. Po powrocie do kraju, od 1825 roku, pracował w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu pod kierunkiem Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego. Zajmował się Towarzystwem Kredytowym Ziemskim oraz zakładami metalurgicznymi w Staropolskim Okręgu Przemysłowym⁶. Latem 1830 roku udał się w podróż służbową do Anglii,

² Szerzej na temat działalności społeczno-politycznej i gospodarczej Leona Sapiehy: S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871)*, Kraków 2003, s. 24–28, 35–40, 42–43, 49, 52 nn.; Z. Fras, *Demokraci w życiu politycznym Galicji w latach 1848–1873*, Wrocław 1997, s. 26, 33, 34, 48 nn.; Z. Fras, *Florian Ziemiałkowski (1817–1900). Biografia polityczna*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 32, 60, 147, 150, 173, 174; S. Kieniewicz, *Adam Sapieha 1828–1903*, Warszawa 1993, s. 3–22, 26–29 nn.; W. Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach C.K. Monarchii*, Poznań 2013, s. 52–54, 73, 75, 79, 91, 98–99; Cz. Partacz, *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*, Toruń 1997, s. 20, 27, 32; J. Moklak, *W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienia języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1862–1892*, Kraków 2004, s. 46, 63, 67, 92; J. Szpak, *Działalność organicznikowska i polityczna ks. Leona Sapiehy w latach 1825–1861*, [w:] *Model przywództwa*, red. A.K. Piasecki, Kraków 2006, s. 95–120; J. Szpak, *Zarys działalności politycznej księcia Leona Sapiehy (1803–1878)*, [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwóźdźnik, J. Malicki, Katowice 2006, s. 419–449.

³ L. Sapieha, *Wspomnienia*, oprac. B. Pawłowski, [Kraków 1912], s. 3; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76.

⁴ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BKCz), Leon Sapieha (dalej: LS) do matki, Paryż 1820 i 1822 r., MNK 1149.

⁵ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–81; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 102, 120–121; BKCz, LS do matki, Wrocław 24 i 29 XI 1831, MNK 1149.

⁶ BKCz, LS do matki, Warszawa 7 IV 1825 r., Wrocław 24 i 29 XI 1831 r., MNK 1149; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–81; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 102, 120–121.

gdzie zwiedzał tamtejsze fabryki, chcąc zapoznać się z nowoczesnymi technologiami w hutnictwie⁷.

Po wybuchu powstania listopadowego Sapieha został nieoficjalnym przedstawicielem Rządu Narodowego. W imieniu swego szwagra, prezesa Rządu Narodowego, Adama Jerzego Czartoryskiego, prowadził rozmowy z rządami Francji i Wielkiej Brytanii⁸. Starał się wówczas uzyskać realne poparcie ze strony mocarstw zachodnich dla powstania. Szybko zorientował się jednak, że Francuzi i Anglicy nie zamierzali aktywnie wesprzeć sprawy polskiej⁹. Po zakończeniu swojej misji, na początku 1831 roku, Sapieha udał się do Królestwa Polskiego¹⁰. Księżę walczył na Zamojszczyźnie w korpusie gen. Wojciecha Chrzanowskiego i w korpusie gen. Jankowskiego, bijącego się z oddziałami gen. Rüdigera. Po kapitulacji Warszawy Sapieha, obawiając się wydania Rosjanom przez władze pruskie, złożył dymisję i przekroczył granicę pruską jako osoba prywatna i cywilna¹¹. Dzięki wstawiennictwu ks. Konstantego Czartoryskiego zamieszkał wraz z rodziną w Krakowie, a następnie w Galicji¹². Dzięki pomocy teścia, Stanisława Zamoyskiego, matki Anny z Zamoyskich oraz arcyksięcia Ferdynanda Habsburga, uzyskał obywatelstwo galicyjskie i stabilizację majątkową¹³. W latach 40. księżę zaangażował się w działalność sejmu stanowego. Na jego forum złożył kilka propozycji zmian społeczno-politycznych, m.in. powiększenie liczby posłów o przedstawicieli miast¹⁴. Zaangażował się również w sprawę rozwiązania kwestii uwłaszczenia chłopów¹⁵.

⁷ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 106–107.

⁸ J. Dutkiewicz, *Francja i Wielka Brytania wobec powstania listopadowego*, [w:] *Powstanie listopadowe*, red. W. Zajewski, Warszawa 1990, s. 439; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 173 nn.; J. Dutkiewicz, *Francja a Polska w 1831 r.*, Łódź 1950, s. 52.

⁹ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 110–121; J. Dutkiewicz, *Anglia a sprawa polska w latach 1830–1831*, Łódź 1967, s. 24–25, 28–29.

¹⁰ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 110.

¹¹ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 122–123, 126–129, 130–138, 141–142, 148–179; W. Tokarz, *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*, Warszawa 1993, s. 308–312, 391–408.

¹² L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 181–183.

¹³ BKCz, LS do matki, Wrocław 29 XI i 4 XII 1831 r., list z 1832 r., MNK 1156; LS do matki, Kraków 1832, MNK 1149; BKCz, Adam Sapieha (dalej: AS) do babki, Anny Sapieżyny, Krasiczyn 28 IV 1858 r., MNK 1151; BKCz, LS do żony, Lwów 1840, 17 I i 18 VII 1845, MNK 1155; BKCz, LS do żony, Lwów 8 V 1850 r., MNK 1156; S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 400; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 181–183, 187–188.

¹⁴ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 192–195, 206–207.

¹⁵ LS do A.J. Czartoryskiego (dalej: AJCz), 1845 r., [w:] L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 333–340; M. Żychowski, *Rok 1848 w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji*, Warszawa 1956,

Leon Sapieha był inicjatorem utworzenia Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (1841), którego został prezesem¹⁶. Z jego inicjatywy w 1844 roku utworzono Galicyjską Kasę Oszczędności¹⁷, a w 1845 roku Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie¹⁸. W 1855 roku zaczęła działać założona przez księcia Szkoła Rolnicza w Dublanach¹⁹. Najważniejszą inicjatywą Sapiehy było założenie towarzystwa kolejowego. Przyniosło mu to największe zyski polityczne i finansowe. Dzięki temu książe należał do galicyjskiej elity finansowej. W ostatecznym rozrachunku przedsiębiorstwo kolejowe stało się również przyczyną upadku znaczenia politycznego Sapiehy²⁰. Książe Leon był również inicjatorem innych przedsięwzięć gospodarczych, m.in. wraz z Adamem Potockim próbował założyć spółkę Żeglugi po Wiśle²¹ oraz Towarzystwo Żeglugi Parowej po Dniestrze, jednak obie inicjatywy nie powiodły się²².

Książe Leon angażował się również czynnie w sprawy polityczne. W tej dziedzinie w 1833 roku przeprowadził rozmowy z wysłannikiem szwagra, ks. A.J. Czartoryskiego, Józefem Świrskim. W 1835 roku Sapieha podjął rozmowy z kolejnym wysłannikiem Czartoryskiego, Ludwikiem Bystrzonowskim.

s. 77 n.; J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848*, Kraków 1973, s. 270; S. Tarnowski, *Przedmowa*, [w:] L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. XXIII; S. Kieniewicz, *Galicja w latach 1846–1848*, [w:] *Wiosna Ludów na ziemiach polskich*, b.m.w., 1948, s. 272–273.

¹⁶ BKCz, LS do żony, Lwów 26 IX 1843, MNK 1155; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 192–195; Z. Fras, *Florian Ziemiałkowski (1817–1900)*, s. 114.

¹⁷ M. Tyrowicz, *Krasicki Kazimierz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 154–155. s. 155.

¹⁸ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 196–198.

¹⁹ BKCz, LS do matki, Lwów 18 II 1852 i Krasieczyn 24 VII 1858, MNK 1149; BKCz, LS do żony, Lwów 20 X 1855 r., MNK 1156; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 198–200.

²⁰ BKCz, LS do matki, Wiedeń 24 VI 1856, MNK 1149; BKCz, LS do żony, Wiedeń 25 IX 1857 r., MNK 1156; Z. Fras, *Florian Ziemiałkowski (1817–1900)*, s. 173–174; H. Wereszycki, *Sojusz trzech cesarzy. Genez 1866–1872*, Warszawa 2010, s. 113–115; J. Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1853–1866*, Wrocław–Kraków 1958, s. 143–145, 149–165, 169, 175–176; Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 113; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 77–78.

²¹ Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 113.

²² BKCz, LS do żony, Wiedeń 12 X 1856 r., 18 VII 1858 r., i 13 IX 1858 r., Lwów 24 XI 1858 r., MNK 1156; BKCz, LS do żony, Wiedeń 20 IV, 6 i 15 V, 28 VII 1864, MNK 1157; BKCz, LS do matki, Krasieczyn 24 VII 1858, MNK 1149; BKCz, LS do żony, Wiedeń 20 IV, 6 i 15 V, 28 VII 1864, MNK 1157; J. Demel, *Stosunki gospodarcze*, s. 202.

Zadeklarował wówczas chęć współpracy²³. W czasie powstania krakowskiego w 1846 roku przebywał we Lwowie. Policja podejrzewała go o udział w konspiracji, ale nie zdołała tego udowodnić²⁴. Sapieha zresztą niezwykle krytycznie oceniał to powstanie²⁵. Po upadku powstania krakowskiego Sapieha starannie unikał działalności politycznej, skupiając się na aktywności gospodarczej. Zerwał też korespondencję z A.J. Czartoryskim i nie chciał angażować się w działalność polityczną szwagra²⁶.

Czynnie natomiast uczestniczył w wydarzeniach 1848 roku, być może na skutek nalegań A.J. Czartoryskiego. Książę Leon znalazł się m.in. w Komitecie organizującym Gwardię Narodową. Był też zwolennikiem samodzielnego zniesienia pańszczyzny przez szlachtę. I tym razem być może pod wpływem swego szwagra, który zniósł ją w dobrach sieniawskich. Na przełomie maja i czerwca 1848 roku A.J. Czartoryski proponował utworzenie głównego ośrodka polskiego w Galicji. Jego zadaniem miała być koordynacja działań politycznych. Książę planował dokooptować do posłów sejmu z 1831 roku przedstawicieli z Poznańskiego i Galicji. Jednak działacze krajowi odmówili zaangażowania²⁷. Czartoryski zachęcał też do stworzenia Gwardii Narodowej, która miała stać się załącznikiem Wojska Polskiego. Sapieha poparł ideę szwagra i podjął akcję sprowadzenia broni dla Gwardii. Na ten cel przekazał 5 tys. franków.

Po wydarzeniach Wiosny Ludów Sapieha zajął pozycję lojalistyczną²⁸. Po ogłoszeniu dyplomu październikowego Maurycy Mann w artykule opubliko-

²³ H. Chudzio, *Polityk Hotelu Lambert. Generał Ludwik Bystrzonowski (1797-1878)*, Kraków 2008, s. 77-78.

²⁴ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76-77; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 213-215.

²⁵ BKCz, LS do matki, Lwów 12 i 22 III 1846, MNK 1149.

²⁶ J. Skowronek, *Adam Jerzy Czartoryski 1770-1861*, Warszawa 1994, s. 437.

²⁷ BKCz, LS do matki, Lwów 10 i 28 IX 1848 r., 4 X 1848 r., MNK 1149; J. Skowronek, *Adam Jerzy Czartoryski*, s. 448, 454-457; *Protokoły posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV-29 X 1848)*, red. S. Kieniewicz, F. Ramotowska, Warszawa 1996, s. 139, 149, 152-153; Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 33-34, 47, 50-54, 57, 59, 69, 81-82; S. Kieniewicz, *Pomiędzy Stadionem a Goslarem*, s. 14-15, 111; A. Batowski, *Diariusz wypadków 1848 r.*, oprac. M. Tyrowicz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 164, 261, 274-281, 411-412; M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe (1795-1921)*, Londyn 1993, s. 327, 331; J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy*, s. 207-208; H. Wereszycki, *Horoszkiewicz Julian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 10; W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska w konserwatyzmie Antoniego Z. Helcla 1846-1865*, Kraków 1986, s. 61-63, 66-68, 74-75, 77-82, 327; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76-77, 79; [F. Ziemiałkowski], *Pamiętniki Floriana Ziemiałkowskiego*, cz. 1-4, Kraków 1904, s. 8.

²⁸ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76-77.

wanym w krakowskim „Czasie” wystąpił z postulatami autonomii. Do Wiednia udała się delegacja galicyjska. Uzyskała jednak niewiele. Schmerling jedynie w zamian za uspokojenie nastrojów w Galicji obiecywał spolonizowanie Uniwersytetu Jagiellońskiego i utworzenie sejmu galicyjskiego. W tej sytuacji Polacy obiecali zachować spokój²⁹. Jednak nadzieje federalistyczne, które pojawiły się u schyłku 1860 roku, zostały rozwiane w lutym 1861 roku, w momencie ogłoszenia patentu lutowego, który ograniczył kompetencje sejmów krajowych³⁰. Na początku 1861 roku odbyły się wybory do sejmu krajowego³¹. Leon Sapieha został wybrany aż z 6 okręgów. W tej sytuacji cesarz mianował go marszałkiem krajowym³² oraz dziedzicznym członkiem Izby Panów³³.

W dobie powstania styczniowego Sapieha zaangażował się w działalność dyplomatyczną swojego siostrzeńca, Władysława Czartoryskiego. Książę przyjął pseudonim „Bankier” i czynnie działał w Wiedniu na rzecz sprawy polskiej, jako nieoficjalny agent polityczny Hotelu Lambert³⁴. Sapieha utrzymał jednak pełną niezależność od Czartoryskich i Rządu Narodowego. Został osobistym informatorem Czartoryskich, a nie oficjalnym przedstawiciela sprawy polskiej³⁵. Informacje przekazywane przez Sapiechę przestały nadchodzić do Paryża latem 1863 roku. Wynikało to z obawy o aresztowanego syna Adama i z przeświadczenia, że sprawa polska nie ma szans powodzenia³⁶. Jednak na cele powstańcze książę przekazał akcje kolei amerykańskich o wartości 47 826 franków³⁷.

W 1865 roku Leon Sapieha odnowił współpracę z siostrzeńcem, Władysławem Czartoryskim. Trwała ona przez kilka następnych lat³⁸. Książę popierał

²⁹ Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 135–136.

³⁰ Z. Fras, *Florian Ziemiałkowski*, s. 64–65.

³¹ Podstawą prawną autonomii był *Statut Krajowy Galicyjski*. Pełny tekst statutu: S. Grodzki, *Sejm Krajowy Galicyjski 1861–1914*, cz. 2, Warszawa 1993, s. 5–28.

³² S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 61.

³³ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–77; W. Łazuga, *Kalkulować...*, s. 73.

³⁴ M. Waligórski do Biura Paryskiego, Kraków 21 IV 1863, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna 1863–1864*, red. A. Lewak, t. 2, Warszawa 1963, s. 45–47; H. Wereszycki, *Polska akcja dyplomatyczna w Wiedniu*, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna*, s. 3–4; Anonimowy raport do Biura Paryskiego, Kraków 20 II 1863, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna*, s. 26–27.

³⁵ H. Wereszycki, *Polska akcja dyplomatyczna*, s. 3–4.

³⁶ H. Wereszycki, *Polska akcja dyplomatyczna*, s. 26–27; BKCz, LS do żony, Lwów 6 VII, 16 i 21 IX 1863, MNK 1157; H. Wereszycki, *Sojusz trzech cesarzy*, s. 112.

³⁷ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–77, 79.

³⁸ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–77, 79; S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 310; J. Zdrada, *Zmierzch Czartoryskich*, Warszawa 1969, s. 104, 151, 155, 160, 216, 220–221, 302.

starania o sojusz francusko-austriacki. W czasie podróży Franciszka Józefa I do Paryża znalazł się w świecie cesarskiej. Starał się zainteresować sprawą polską Napoleona III, z którym przeprowadził dwie rozmowy. Wreszcie Sapieha angażował się w sprawie powołania agencji „Correspondance du Nord”. W założeniach Hotelu Lambert miała ona demaskować agresywną politykę rosyjską, co mogłoby przyspieszyć sojusz francusko-austriacki³⁹.

Książę był zaangażowany w działalność Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa⁴⁰. Starał się pozyskać dla polskiej rezolucji z 1868 roku dziennik „Die Debatte”. Dostarczał materiałów dotyczących Galicji, szukał korespondenta galicyjskiego dla gazety. Wreszcie jako jedyny polski polityk, przekazał gazecie sumę 500 florenów. Te działania były próbą zdobycia wiedeńskiej opinii publicznej dla rezolucji z 1868 roku. Klęska batalii rezolucyjnej spowodowała, że Sapieha w 1869 roku złożył cesarzowi rezygnację z funkcji marszałka krajowego. Jednak Franciszek Józef I jej nie przyjął⁴¹. Według Ziemiałkowskiego do tego kroku, Sapiehę namówił syn Adam lub Kornel Krzczunowicz, który miał „[...] nań wielki wpływ [...]”. Jednak książę popełnił błąd, ponieważ zapomniał zabrać prośby o rezygnację, która została w archiwum wiedeńskim⁴².

Leon Sapieha jako marszałek sejmiku krajowego zdobył sobie szacunek i zaufanie wszystkich posłów, również chłopskich⁴³. Książę zorganizował Wydział Krajowy i kierował nim, z powodzeniem starając się umocnić jego kompetencje kosztem namiestnictwa⁴⁴. W Wydziale Krajowym zajmował się różnymi zagadnieniami, od administracyjnych począwszy, a na kulturze kończąc⁴⁵. Jak już wspomniano, pozycję społeczną Sapieha utracił w wyniku

³⁹ S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 56–60, 24–25, 39–40, 39–40, 306–310; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–77, 79; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 249–250, 259–260; H. Wereszycy, *Sojusz trzech cesarzy*, s. 71; J. Zdrada, *Zmierzch Czartoryskich*, s. 219, 226.

⁴⁰ *Protokoły Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa (lata 1867–1868)*, oprac. Z. Fras, S. Pijaj, Kraków 2001, s. 55–63, 72–73, 77, 80, 96, 157.

⁴¹ S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 52, 147, 272, 254, 256–257 301–305.

⁴² [F. Ziemiałkowski], *Pamiętniki Floriana Ziemiałkowskiego*, s. 73.

⁴³ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 79.

⁴⁴ K. Chłędowski, *Pamiętniki*, t. 1, wyd. A. Knot, Kraków 1957, s. 231–232; *Konstytucje Polski*, red. M. Kallas, Warszawa 1990, s. 397–398.

⁴⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOss.), LS do Henryka Rodakowskiego, 15 I 1870 r., sygn. 12269, Mf. 21502, s. 212; BOss., Trzy listy LS i Oktawa Pietruskiego do Władysława Łozińskiego w sprawie stanu scen polskich w Galicji, sygn. 14400, Mf. 4969, s. 77, 81–82, 85; BOss., Dyplom potwierdzający tytuł szlachecki

afery w towarzystwach kolejowych. W 1874 roku wybuchł skandal, którego bohaterem był dyrektor kolei czerniowieckiej Wiktor Offenheim. Zarabiał on rocznie ogromną sumę 15 tys. zł reńskich (dalej: złr.). Budziło to powszechne oburzenie, wynikające z ogromnych dysproporcji w przychodach innych grup społecznych. Wystarczy dla porównania powiedzieć, że profesor uniwersytecki zarabiał rocznie 1200–1500 złr., a robotnik zaledwie 300 złr.⁴⁶. Offenheim został aresztowany za nadużycia finansowe. Twierdził jednak, że jego działania miały akceptację Rady Nadzorczej, na czele której stał Leon Sapieha. W tej sytuacji pojawiły się plotki oskarżające księcia o współdziałanie z Offenheimem. Sapieha nie chciał się podać do dymisji. Uważał bowiem, że w ten sposób przyznałby się do winy. Proces Offenheima zakończył się w 1875 roku jego uniewinnieniem, jednak Sapieha został skompromitowany. Do podobnej afery doszło w Towarzystwie Kolejowym im. Arcyksięcia Karola Ludwika. W tej sytuacji książę wycofał się z prezesur obu towarzystw: Kolei Karola Ludwika i kolei czerniowieckiej⁴⁷. Franciszek Józef wykorzystał sytuację i 23 marca 1875 roku przyjął dymisję Sapiehy z funkcji marszałka krajowego, którą książę złożył kilka lat wcześniej, a której oficjalnie nigdy nie wycofał. Być może w całej tej aferze swój udział miał nienawidzący Sapiehów Florian Ziemiałkowski⁴⁸. Po utracie swojej pozycji politycznej w Galicji Sapieha odbył wraz z małżonką podróż po Bliskim Wschodzie. Po powrocie do Galicji osiadł w Krasieczynie i zajął się sprawami rodzinnymi. Interesował się również sytuacją polityczną w Galicji i na świecie⁴⁹. Stan zdrowia księcia pogarszał się jednak stopniowo⁵⁰. Sapieha zmarł w Krasieczynie 11 września 1878 roku i tam został pochowany w kaplicy zamkowej⁵¹.

wydany Ferdynandowi Rudolfowi Szydłowieckiemu, Lwów 16 XII 1862 r., sygn. 14600, Mf. 5061, s. 111.

⁴⁶ J. Demel, *Stosunki gospodarcze*, przyp. 85, s. 146.

⁴⁷ BKCz. LS do żony, Wiedeń 4 X 1874 r., MNK 1159; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 77–78.

⁴⁸ [F. Ziemiałkowski], *Pamiętniki Floriana Ziemiałkowskiego*, s. 74; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 77–78.

⁴⁹ BKCz, LS do żony, Lwów 1 X 1874 r., Izmail, 2 II 1876 r., Krasieczyn 27–30 VI, 20 VIII, 23 VIII, 25 VIII, 17–24 X, 20 X, 23 X 1876 r., Krasieczyn 5 IX 1877 r., MNK 1159; BOss., LS do Antoniego Dąbczańskiego, 4 II 1878 r., sygn. 12238, Mf. 21552, s. 41.

⁵⁰ BKCz, 10 listów LS do żony, Krasieczyn 19–25 VIII 1876 r., MNK 1159.

⁵¹ S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76–81.

3. Problem walki o niepodległość

Książę Leon Sapieha był przeciwnikiem powstań zbrojnych. Uważał bowiem, że Polacy nie byli w stanie odzyskać samodzielnie niepodległości. Sądził, że powstania pociągały za sobą ogromne straty i zniszczenia, spowodowane represjami zaborców. Dlatego jego zdaniem należało odrzucić ideę walki zbrojnej. Mogłaby ona w konsekwencji doprowadzić do wynarodowienia Polaków⁵². Podobne opinie głosili m.in.: Paweł Popiel, Antoni Zygmunt Helcel, Józef Szujski czy przedstawiciel galicyjskich pozytywistów Ludwik Powida⁵³. Zdaniem Sapiehy Polska mogłaby odzyskać wolność tylko w wyniku sprzyjającej sytuacji międzynarodowej⁵⁴. Jednak książę w dobie powstań narodowych nie wierzył w interwencję mocarstw zachodnich, czy jakiegokolwiek innego państwa, w kwestię polską. Identyczne opinie wyrażali Stanisław Koźmian⁵⁵ i ks. A.J. Czartoryski⁵⁶. Sapieha twierdził, że sprawa polska powinna być podnoszona pod hasłem obrony katolicyzmu i równouprawnienia religijnego, a nie pod hasłami rewolucyjnymi. Zrażało to bowiem do sprawy polskiej mocarstwa europejskie⁵⁷. Identyczne stanowisko zajmowali Stanisław Koźmian i Paweł Popiel. Ten drugi pisał: „Sprawa Polski jest sprawą

⁵² BKCz, LS do matki, Kraków 22 II i 22 III 1846 r., Lwów 4 IV, 25 IX, 26 VII i 12 XI 1848 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Wiedeń 16 II 1863 r., Lwów 28 III i 12 IV 1863 r., MNK 1157; BKCz, LS do żony, Lwów 3 IV 1848 r., B. Cz., MNK 1156; J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel (1807-1892)*, [w:] *Twórcy polskiej myśli politycznej*, red. H. Zieliński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 12-13, 110, 116-118, 120; L. Sapieha, *Wspomnienia...*, s. 219-223, 225, 270. Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 33-35, 37-39, 48, 81-82.

⁵³ J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel (1807-1892)*, s. 12-13; W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska*, s. 35-36; J. Miklaszewska, *Filozofia polityczna stańczyków*, [w:] *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866-1914)*. *Studia i szkice*, red. K. Fiołek, M. Stala, Kraków 2011, s. 122-123; H. Kozłowska-Sabatowska, *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864-1881*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 90-92.

⁵⁴ BKCz, LS do żony, Lwów 14 VI 1863, MNK 1157.

⁵⁵ BKCz, LS do żony, Wiedeń 23 II 1863, LS do żony, Wiedeń II 1863 r., Lwów 14 III 1863 r., Lwów 29 V 1863 r., MNK 1157; LS do Władysława Czartoryskiego (dalej: WCz), Wiedeń 19 IV 1863 r., [w:] *Polska działalność*, s. 40-41, 45-47; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 76-77; A. Kosicka-Pajewska, *Zachowawcza myśl polityczna w Galicji w latach 1864-1914*, *Poznań* 2002, s. 150-151.

⁵⁶ R. R. Ludwikowski, *Główne nurty polskiej myśli politycznej 1815-1890*, Warszawa 1982, s. 71-73.

⁵⁷ LS do WCz, Wiedeń 19 IV i 31 V 1863, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna*, s. 45-47, 49-50.

Kościola [...]”⁵⁸. „Stańczycy” w swojej ideologii głosili nawet, że wyznacznikiem polskiej tożsamości narodowej jest religia. Stąd też szczególny związek narodu z Kościołem katolickim⁵⁹.

Sapieha uważał rewolucjonistów za głównych sprawców nieszczęść narodu polskiego⁶⁰. Obawiał się szczególnie rewolty chłopskiej⁶¹. W swoich opiniach książę był zbliżony do Edmunda Burke’a, Samuela Taylora Coleridge’a czy Josepha de Maistre, którzy zdecydowanie odrzucali rewolucję na rzecz ewolucji⁶². Rewolucja przyniosłaby bowiem zachwianie porządku społecznego i politycznego. Doprowadziłaby ona do zahamowania postępu ludzkości, który wynikał z tradycji przekazywanych z pokolenia na pokolenie⁶³.

Książę Leon postulował działania legalne, które mogłyby przynieść korzyści dla sprawy polskiej⁶⁴. Jedyne ratunek dla Polaków książę widział w realizacji idei pracy organicznej. Pracy niezbędnej dla przetrwania narodu, ale żmudnej, niewdzięcznej i nieprzynoszącej natychmiastowych efektów⁶⁵. W jego opinii pierwszą powinnością każdego Polaka była praca dla dobra ogółu. Twierdził, że „[...] obowiązkiem więc naszym jedynym ratować rodziny, przymnażać im dobro materialne, aby, jakkolwiek kiedyś będą zwyrodnione, niepolskie, miały w bycie swoim zapewnione środki do niezawisłego stanowiska i znaczenia”⁶⁶. W opinii księcia każdy Polak powinien walczyć o zdobycie odpowiedniej pozycji społecznej i politycznej w państwie, w którym przyszło mu żyć. Pozwoliłoby to bowiem na przetrwanie narodu. Identyczne zdanie wyrażał Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki.

⁵⁸ A. Kosicka-Pajewska, *Zachowawcza myśl polityczna*, s. 147, 149–150. P. Popiel, *Kilka słów z powodu odezwy księcia Adama Sapiehy*, [w:] P. Popiel, *Choroba wieku. Wybór pism*, oprac. J. Kloczkowski, Kraków 2001, s. 82.

⁵⁹ J. Miklaszewska, *Filozofia polityczna stańczyków*, s. 129, 135.

⁶⁰ BKCz, LS do żony, Lwów 10 i 23 III 1863 r., MNK 1157.

⁶¹ BKCz, LS do matki, Lwów 4 IV i 26 VII 1848 r., MNK 1149.

⁶² E. Burke, *O duchu i naturze rewolucji francuskiej w odniesieniu do innych krajów*, [w:] E. Burke, *O duchu i naturze rewolucji francuskiej. Wybór pism*, oprac. R. Olszowski, B. Szlachta, tłum. A. Winciewicz-Price, Kraków 2012, s. 302, 305; B. Szlachta, *Konserwatyzm*, [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, red. K. Chojnicka, W. Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2000, s. 131, 132, 147–148.

⁶³ B. Szlachta, *Konserwatyzm*, s. 129–130.

⁶⁴ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 219–223, 225. Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 33–35, 37–39, 48.

⁶⁵ LS do matki, Londyn 12 VI 1849 r., B. Cz., MNK 1149; J. Czajowski, *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997, s. 7–9.

⁶⁶ J. Horoszkiewicz, *Notatki z życia*, opr. H. Wereszycki, Wrocław-Kraków 1957, s. 305.

Sapieha uważał, że odsunięcie walki zbrojnej na czas sprzyjający to jedyna droga ku wolnej Polsce. Potępiał siły polityczne, które dążyły do rewolucji społecznej i powstań zbrojnych. Zarzucał społeczeństwu brak energii i chęci do pracy. Pisał z goryczą: „Chcąc Ojczyznę odbudować trzeba ją narodowi siłą narzucić, skąd zaś spodziewać się tej siły?”⁶⁷. Paweł Popiel wyrażał podobne opinie. Pisał, że Polacy nie są w stanie sami odzyskać niepodległości. Zatem ich obowiązkiem było uświadomienie sobie tego faktu i unikanie konspiracji. Jedyną drogą działania była praca organiczna⁶⁸. Z kolei Stanisław Koźmian w pracy pt. *Rzecz o roku 1863*, wydanej w 1885 roku, pisał, że najważniejszym zadaniem dla Polaków było utrzymanie narodu przy życiu⁶⁹. Antoni Zygmunt Helcel również popierał ideę pracy organicznej, która w konsekwencji miała przynieść niepodległość⁷⁰. Identyczne cele stawiał sobie w działalności politycznej Agenor Gołuchowski⁷¹.

Konspiracja dla Sapiehy była szaleństwem, „[...] z którego się nic dobrego spodziewać nie można, a które na kraj i prywatne osoby niezliczone nieszczęścia ściągnie”. Książę obawiał się, że powstanie zbrojne zniszczy na wieki to, co udało się dotąd osiągnąć narodowi polskiemu. Konspiracja i powstanie zbrojne jawiły się mu jako loteria, której wynik był niewiadomy. W jednym z listów pisał: „Nigdy nie lubiłem kart ani loterii, a szczególnie takiej gry w której idzie o majątek [...] i byt całego kraju”⁷². Swoje przekonania zawarł w jednym z listów do matki z 1846 roku. Pisał wówczas: „Jestem Polakiem i z tem się przed nikim nie taję, lecz mam to głębokie przekonanie, że wszelkie spiski i rewolucje nie tylko nam Polski nie przywrócą, lecz nas w coraz głębszą otchłań nieszczęść i zguby wtrąca. Tę naukę mogliśmy w przyszłości wyczerpać”⁷³. Podsumowując, zdaniem Sapiehy najważniejszą rolę w polskim życiu narodowym powinna odgrywać praca organiczna. Inicjatywy gospodarcze odgrywały ogromną rolę, ponieważ społeczeństwo otrzymywało wzór do naśladowania. Stąd też ogromna waga postaw elit społecznych, czyli szlachty⁷⁴.

⁶⁷ BKCz, LS do matki, Londyn 12 VII 1849 r., B.Cz., MNK 1149; R.R. Ludwikowski, *Główny nurt polski*, s. 57.

⁶⁸ P. Popiel, *Kilka słów z powodu*, s. 73–75.

⁶⁹ A. Kosicka-Pajewska, *Zachowawcza myśl polityczna*, s. 144–147, 149–150.

⁷⁰ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska*, s. 56–57.

⁷¹ K. Chłędowski, *Pamiętniki*, s. 231–232, 234.

⁷² LS do matki, Lwów 12 III 1846 r., B.Cz., MNK 1149.

⁷³ LS do matki, Lwów 22 III 1846 r., B.Cz., MNK 1149.

⁷⁴ LS do matki, Lwów 11 II 1855 r., B.Cz., MNK 1149.

4. Kwestia równouprawnienia Rusinów

U schyłku XVIII wieku narodził się literacki język ukraiński. Na Ukrainie rosyjskiej założono Bractwo Cyryla i Metodego, które dało początki ukraińskiej działalności społeczno-kulturalnej, jednak w 1847 roku władze carskie zlikwidowały to bractwo, a jego członków poddano represjom. W tej sytuacji głównym ośrodkiem ruchu ukraińskiego stała się Galicja. Zwiastuny ruskiego ruchu narodowego pojawiły się tutaj po 1830 roku, a inteligencja ruska zaczęła zdawać sobie sprawę z odmienności kulturalnej i etnicznej Polaków i Rusinów. Zaczęły się kształtować koncepcje narodowe i kulturalne. Szczególnie ważnym okresem dla ruchu ruskiego były lata 1846–1848. Stro na polska zdawała się nie zauważać tych zmian, nawet w bliskim otoczeniu. Dlatego też pojawienie się ruskich postulatów w 1848 roku było sporym zaskoczeniem dla Polaków⁷⁵. Po wydarzeniach Wiosny Ludów ruch ruski rozwijał się słabiej. Okazało się bowiem, że brak poparcia administracji austriackiej spowodował upadek aktywności Rusinów. Jednak zdobycze Wiosny Ludów przetrwały. Zaczęły działać liczne organizacje ukraińskie (Halicko-Ruska Macierz, Instytut Stauropigialny), zaczęto również wydawać prasę, m.in. „Zorzę Halicką”⁷⁶. W latach 60. i 70. XIX wieku w środowisku Rusinów ukształtowały się dwa obozy polityczne. Byli to „moskalofile”, stojący na stanowisku jedności narodowej Ukraińców i Rosjan. Z drugiej strony barykady stali narodowcy, którzy dążyli do jasnego sformułowania, czym jest ukraińskość. Byli oni przekonani o odrębności Ukraińców zarówno od Polaków, jak i od Rosjan⁷⁷.

Leon Sapieha był zwolennikiem ugody polsko-ruskiej. Uważał, że należy dążyć do równouprawnienia kulturalnego Rusinów. Książe był zwolennikiem równouprawnienia językowego w urzędach, wprowadzenia w szkołach parafialnych nauki w języku przeważającej na danym obszarze narodowości, z możliwością klasy z własnym językiem wykładowym dla mniejszości. Zdaniem Sapiehy w klasach trzecich szkół ludowych powinno się uczyć języka polskiego w szkołach ruskich i języka ruskiego w polskich. Oba narody po-

⁷⁵ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 347–349; D. Maciak, *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895*, Warszawa 2006, s. 63–66; Cz. Partacz, *Od Badeniego do Potockiego*, s.16–24.

⁷⁶ D. Maciak, *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego*, s. 63–66.

⁷⁷ Tamże, s. 67–73.

winy według Sapiehy mieć własne gimnazja, w których miała być wykładana literatura obu grup. We Lwowie powinno być utworzone gimnazjum ruskie. Książę był również zwolennikiem utworzenia klas równoległych polskich i ruskich w szkołach średnich oraz utworzenia ruskiej katedry w Uniwersytecie i Politechnice we Lwowie. Liczba urzędników miała być proporcjonalna do liczebności danej grupy narodowościowej na danym obszarze. W sejmie krajowym wg Sapiehy protokoły powinny być spisywane w języku polskim i ruskim. Sapieha był również zwolennikiem przekazywania dotacji krajowych na ruską działalność społeczno-kulturalną. Jednocześnie Sapieha był przeciwny polonizacji Rusinów oraz rozbijaniu ich jedności⁷⁸. Natomiast ostrożnie podchodził do idei dopuszczenia Rusinów do sądownictwa. To bowiem naruszyłoby przewagę polską w Galicji⁷⁹. Książę był zwolennikiem polsko-ruskiej współpracy politycznej. Uważał bowiem, że tylko jednolita postawa obu narodów przyniesie im realne korzyści polityczne. Rozłam zaś pozwoliłby Austriakom na realizację własnych celów. Jedność obu narodów wg księcia uniemożliwiłaby Wiedniowi wykorzystywanie antagonizmów narodowych⁸⁰.

Postawa księcia wynikała z przekonania, że w Galicji Wschodniej Polacy będą musieli uzyskać wsparcie Rusinów. Sapieha zdawał sobie jednak sprawę, że w zamian powinni oni otrzymać koncesje kulturalne i polityczne⁸¹. Gotów był na daleko idące ustępstwa, byleby doprowadzić do kompromisu. Uważał, że ustępstwa należą się Rusinom, bo „[...] to jest kraj ruski, Rusinom przynajmniej równouprawnienie się należy”⁸². Postulaty Sapiehy wynikały z przekonania, że Rusini stanowią odrębny naród, któremu należy się równouprawnienie kulturalne i religijne. Także Kościół greckokatolicki miał być w pełni autonomiczny⁸³. Jednocześnie Sapieha był zwolennikiem przewagi politycznej Polaków. Tę postawę w dużej mierze determinowała oba-

⁷⁸ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska*, s. 79–80; H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1990, s. 31–32; S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 361–362.

⁷⁹ BKCz, LS do żony, Wiedeń 4 IX 1869 r., MNK 1158.

⁸⁰ BKCz, LS do żony, Wiedeń 4 IX 1869 r., MNK 1158; Cyt. za A. Batowski, *Diariusz wydarzeń*, s. 278.

⁸¹ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 228–229.

⁸² J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy*, s. 207–208.

⁸³ LS do WCz, Wiedeń 19 IV i 31 V 1863, [w:] *Polska działalność dyplomatyczna*, s. 45–47, 49–50.

wa przed wybuchem walk polsko-ruskich, które mogłyby przekształcić się w nową rabację⁸⁴.

Głównego wroga ugody polsko-ruskiej widział Sapieha w duchowieństwie greckokatolickim i prawosławnym⁸⁵. Sposobem na zmianę jego postawy byłoby zacieśnienie więzów religijnych łączących Polaków i Rusinów. Dlatego też bardzo ważne byłoby zwiększenie zależności Kościoła unickiego od Stolicy Apostolskiej. Sapieha obawiał się bowiem, że Kościół greckokatolicki mógł się przyłączyć do Prawosławnego Kościoła Rosyjskiego⁸⁶. Wrogiem ugody polsko-ruskiej była również Rosja⁸⁷. Leon Sapieha uważał, że sprawa ruska była problemem wewnętrznym Galicji. Należało go rozstrzygnąć własnymi siłami i nie dopuścić do mieszania się arbitrów austriackich czy rosyjskich⁸⁸.

W swoich koncepcjach książę bliski był konserwatystom krakowskim, którzy sądzili, że problem ruski należy rozwiązać na drodze kompromisu. Dla działaczy krakowskich, podobnie jak i dla Sapiehy, Rusini byli odrębnym narodem⁸⁹. Antoni Zygmunt Helcel głosił potrzebę wprowadzenia do szkół galicyjskich języka ruskiego. Według tego działacza konserwatywnego, kiedy język ruski nabierze cech literackich, będzie można go wprowadzić jako wykładowy w gimnazjach i na Uniwersytecie Lwowskim. Jednak polską przewagę polityczną należało utrzymać. Językiem urzędowym miał być polski, a wszelkie akty prawne miały być tłumaczone na język ruski. W gminach, w których dominowali Rusini, język ruski miał być urzędowym, ale z poszanowaniem praw języka polskiego. Helcel nigdy nie przewidywał równouprawnienia Rusinów. Galicja miała być trwale związana z polską kulturą. Odrzucał możliwość podziału Galicji na część polską i ruską. Obawiał się bowiem, że podział taki spowodowałby odpadnięcie Galicji Wschodniej od Austrii i przejęcie jej przez Rosję⁹⁰. Z kolei inni działacze konserwatyw-

⁸⁴ BKCz, LS do matki, Lwów 4 i 23 X 1848, MNK 1149; S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 38–39.

⁸⁵ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 50, 229, 255–256, 258.

⁸⁶ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 364–370.

⁸⁷ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 50, 256–257.

⁸⁸ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 352.

⁸⁹ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 349–351; J. Miklaszewska, *Filozofia polityczna stańczyków*, s.124.

⁹⁰ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska*, s. 126–127, 178–180. O problemie języka ruskiego w szkolnictwie galicyjskim: J. Moklak, *W walce o tożsamość*.

ni (Agenor Gołuchowski, „Podolacy”) i demokraci uważali, że problem ruski był sztucznie podsycany przez Rosję i Austrię. Kwestia ruska była dla nich wymysłem biurokracji wiedeńskiej. Uważali, że naród ruski nie istniał, a był jedynie szczepem narodu polskiego⁹¹.

5. Sprawa autonomii galicyjskiej⁹²

Dyplom z 20 października 1860 roku dawał szansę na szeroką autonomię w Galicji. Zniweczył ją patent wydany przez Antoniego Schmerlinga 26 lutego 1861 roku, Galicja otrzymała administrację rządową w postaci namiestnika i jego urzędników oraz władzę samorządową. Na czele samorządu stał marszałek krajowy, który kierował pracami Sejmu Krajowego oraz pracami Wydziału Krajowego⁹³. Po klęsce Austrii w 1866 roku otwarła się możliwość rozszerzenia swobód autonomicznych w Galicji. W grudniu 1867 roku doszło do zawarcia ugody austriacko-węgierskiej. W jej wyniku powstała dualistyczna monarchia austro-węgierska. Na czele państwa stał cesarz. Nominował on ministrów, którzy stali się odpowiedzialni konstytucyjnie. Utworzono odrębne Rady Ministrów dla Austrii i Węgier. Na ich czele stali Prezesi Rady Ministrów. Władzą ustawodawczą Cesarstwa Austrii była dwuizbowa Rada Państwa. W izbie wyższej, czyli Izbie Panów, zasiadali pełnoletni przedstawiciele dynastii Habsburgów oraz osoby mianowane przez cesarza dożywotnio lub dziedzicznie. Izba niższa nosiła nazwę Izby Posłów i pochodziła z wyborów. W sytuacjach nadzwyczajnych cesarz mógł otrzymać od Rady Państwa prawo wydawania rozporządzeń z mocą ustaw⁹⁴.

W sytuacji, gdy Węgrzy uzyskali własne państwo, 24 października 1868 roku Sejm Krajowy Galicyjski uchwalił rezolucję, do której dołączono adres

⁹¹ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 349–351; S. Pijaj, *Florian Ziemiałkowski a „kwestia ruska”*, [w:] *Przez dwa stulecia XIX i XX. Studia historyczne ofiarowane prof. Wacławowi Felczakowi*, Kraków 1993, s. 36–49; Z. Fras, *Florian Ziemiałkowski*, s. 42, 53–54.

⁹² Więcej na temat walki o autonomię: Z. Fras, *Florian Ziemiałkowski*; D. Litwin-Lewandowska, *O polską rację stanu*; Z. Fras, *Demokraci w życiu*; S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*.

⁹³ Cz. Partacz, *Od Badeniego do Potockiego*, s. 25; J. Goclon, *Statut krajowy galicyjski*, [w:] *Konstytucje Polski*, t. 1, red. M. Kallas, Warszawa 1990, s. 390–398.

⁹⁴ J. Goclon, *Statut krajowy galicyjski*, s. 383–390; M. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 2001, s. 430–433; D. Litwin-Lewandowska, *O polską rację stanu*, s. 349–355 nn.

skierowany do cesarza. Rezolucja mówiła o nieprzedawnionych prawach narodu polskiego. Krytykowano dotychczasowe rządy austriackie w Galicji. Posłowie wyrażali swoje rozczarowanie zmianami politycznymi, które zaszły w monarchii po 1860 roku. Polacy prosili cesarza o rozszerzenie autonomii Galicji. Podkreślali, że przyniesie to korzyści całemu państwu. Utrzymanie bowiem dotychczasowego ustroju byłoby niezgodne z tradycjami i aspiracjami Polaków.

W drugiej części rezolucji, tzw. „Wniosku” przedstawiono konkretne propozycje dla Galicji. Sejm Krajowy miał mieć uprawnienia dotyczące ustawodawstwa w sądownictwie i administracji, kodyfikacji prawa karnego, policji „karnej”, prawa wekslowego i górniczego, wreszcie stosunku Galicji do innych krajów monarchii. Galicja posiadałaby własne sądownictwo wyższe, własny budżet, odrębne od austriackiego obywatelstwo, urzędnicy za złamanie prawa odpowiedzialiby przed sądami galicyjskimi. W Wiedniu funkcjonowałyby odrębne Ministerstwo dla Galicji, które miało pilnować interesów krajowych. W sądownictwie obowiązywałoby skodyfikowane prawo polskie. W ten sposób Galicja uzyskałaby autonomię, zbliżoną do tej, którą cieszyło się Królestwo Polskie w latach 1815–1830. Jedyną różnicą byłby brak własnej armii⁹⁵.

Leon Sapieha popierał ideę utworzenia federacji habsburskiej⁹⁶. Natomiast przeciwny był dualizmowi. Uważał bowiem, że nie będzie on trwały. Według Sapiehy „[...] dualistom chodzi tylko o to aby dziś jako tako rzeczy w kupie utrzymać”. Dla Sapiehy dualizm był podwójnym centralizmem. Jego zdaniem utworzenie federalistycznej Austrii było tylko kwestią czasu. Federalizm bowiem to ustrój, który jest „[...] jedynie w Austrii możliwy. Byłe chory (Austria – J.Sz.) dotrzymał do końca tych eksperymentów”⁹⁷. Obawy co do trwałości monarchii wyraził również na swoich łamach krakowski „Czas”. Gazeta krytykowała formułę rezolucji z 1868 roku. Postulowała także podjęcie rokowań, które miałyby przynieść Galicji szerszą autonomię⁹⁸.

⁹⁵ S. Grodziski, *Sejm Krajowy Galicyjski 1861–1914*, cz. 1, Warszawa 1993, s. 153–155; tenże, *Sejm Krajowy Galicyjski*, cz. 2, Warszawa 1993, s. 265–268; M. Głuszko, *Walka konserwatystów krakowskich z demokratami na łamach ich organów prasowych w okresie 1867–1895*, Toruń 2007, s. 251–252; D. Litwin-Lewandowska, *O polską rację stanu*, s. 370–381; W. Łazuga, *Kalkulować...*, s. 89. Szerzej na temat przemian politycznych w monarchii Habsburgów i stosunku do nich Polaków: S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*.

⁹⁶ BKCz, LS do żony, Wiedeń 30 V 1867 r., MNK 1158.

⁹⁷ BKCz, LS do żony, Wiedeń 27 VIII 1867 r., MNK 1158.

⁹⁸ M. Głuszko, *Walka konserwatystów krakowskich*, s. 70–74; S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 169.

Podobną postawę przyjął Sapieha. Ostatecznie poparł jednak walkę o realizację rezolucji. Miał nadzieję, że uda się uzyskać realne ustępstwa ze strony Wiednia. W jednym z listów pisał: „[...] nie robię sobie wielkich nadziei, [...] poprzestaję na małym”. Był zwolennikiem ostrożnych działań politycznych, tak, aby „[...] nie ściągnąć sobie nieprzyjemności od sąsiadów” (Prus i Rosji – J.Sz.)⁹⁹. Książę nie wierzył również we wsparcie Węgrów dla postulatów galicyjskich. Ich postawę komentował tak: „Póki Węgrom ta sama bieda dokuwała co i nam, tośmy się do siebie garnęli. Dziś, że im dobrze, to ich nasze jeremiady nudzą”¹⁰⁰. Klęska batalii rezolucyjnej była postrzegana przez Sapiehę jako dotkliwa porażka¹⁰¹. Jednak nie tracił nadziei na ustępstwa Wiednia. Po klęsce w 1869 roku liczył na realizację choćby części polskich postulatów: wprowadzenie języka polskiego do administracji i na uczelniach¹⁰². Dlatego też pisał: „Moim zdaniem trzeba wziąć co się da, a umocniwszy się na uzyskanym dziś stanowisku, starać się o więcej”¹⁰³. Książę przekonywał rodaków do ugody z Austrią¹⁰⁴. Uważał, że głównym wrogiem Polaków była carska Rosja¹⁰⁵. Do współpracy z monarchią Habsburgów nawoływali również: Antoni Zygmunt Helcel, Agenor Gołuchowski, Florian Ziemiałkowski oraz „stańczycy”, m.in. Stanisław Tarnowski i Stanisław Koźmian. Oni także dostrzegali w Rosji głównego wroga Polski, a w Austrii jedyne państwo, w którym Polacy mogli żyć w miarę normalnie¹⁰⁶. Ostatecznie na drodze rozporządzeń uzyskali: język polski w urzędach, sądach i w szkolnictwie wszystkich

⁹⁹ BKCz, LS do żony, Wiedeń 12 V i 13 XII 1867 r., MNK 1158; S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 147, 328.

¹⁰⁰ BKCz, LS do żony, Wiedeń 16 IV 1869 r. i 28 IV 1870 r., MNK 1158.

¹⁰¹ BKCz, LS do żony, Wiedeń 22 IV 1869 r., MNK 1158.

¹⁰² BKCz, LS do żony, Wiedeń 8 IX 1869 r., MNK 1158.

¹⁰³ BKCz, LS do żony, Wiedeń 12 II 1871 r., MNK 1158.

¹⁰⁴ BKCz, LS do matki, Londyn 12 VII 1849 r., MNK 1149.

¹⁰⁵ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 40–42, 44–45, 51–52, 72, 77–78.

¹⁰⁶ S. Tarnowski, *Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej*, [w:] *Stañczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich*. Wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król, Warszawa 1985, s. 68–70; A. Kosicka-Pajewska, *Zachowawcza myśl polityczna*, s. 147, 149–150. S. Tarnowski, *Nasze położenie polityczne*, [w:] *Z doświadczeń i rozmyślań*, oprac. A. Rzegocki, Kraków 2002, s. 56–67. *List Stańczyka do Gąski*, [w:] *Teka Stańczyka*, oprac. A. Dziadzio, Kraków 2007, s. 24, W. Kozub-Ciembroniewicz, *Austria a Polska*, s. 128–132; Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 154, 161, 164, 167; J. Miklaszewska, *Filozofia polityczna stańczyków*, s. 124.

szczebli, wreszcie w rządzie wiedeńskim działał minister dla Galicji, z którym rząd musiał konsultować wszelkie kwestie dotyczące Galicji¹⁰⁷.

Mimo zastrzeżeń Sapieha pozytywnie oceniał zmiany, jakie zaszły w Galicji po 1860 roku; pisał: „Gdy sobie przypomnimy jakieśmy stali przed dziesięciu laty, a jak teraz, to jednak przyznać musimy ogromny postęp”¹⁰⁸. Uważał jednak, że społeczeństwo galicyjskie nie było przygotowane intelektualnie do autonomii. Zarzucał Galicjanom głupotę, fakcyjność i prywatę. W jednym z listów do żony księżę pisał: „Chcemy wolności, a do niej jeszcześmy nie dojrżeli”¹⁰⁹.

6. Problemy społeczno-gospodarcze

Ogromną rolę w opiniach Leona Sapiehy odgrywał problem chłopski. Szczególnie poruszało go ubóstwo tej grupy społeczeństwa. Księżę był zwolennikiem likwidacji przyczyn nędzy, m.in. proponował, aby tworzyć kasy pożyczkowe dla chłopów¹¹⁰. Innym sposobem na poprawę losu poddanych były przedsięwzięcia przemysłowe. Każdy, nawet najmniejszy zakład był dla księcia ogromnym sukcesem. Obok zysków bowiem zakłady dawały pracę okolicznym chłopom¹¹¹. Z tego też względu księżę uważał, że każda inwestycja władz wiedeńskich jest korzystna dla Galicji i jej mieszkańców. W jego opinii takie inwestycje dawały pracę i przyczyniały się do rozwoju gospodarczego¹¹². Istotną sprawą dla Sapiehy był rozwój linii kolejowych w Galicji. Sądził, że jej zbudowanie „[...] było wielkim ratunkiem dla naszych biednych chłopów dając im sposobność zarobienia”¹¹³.

¹⁰⁷ D. Litwin-Lewandowska, *O polską rację stanu*, s. 393; Szerzej na temat działalności Ministerstwa dla Galicji: D. Szymczak, *Galicyjska „ambasada” w Wiedniu. Dzieje ministerstwa dla Galicji 1871-1918*, Poznań 2013.

¹⁰⁸ BKCz, LS do żony, Wiedeń 29 V 1870 r., MNK 1158.

¹⁰⁹ BKCz, LS do żony, Wiedeń 9 VIII 1867 r., MNK 1158; Leon Sapieha zarzucał również brak przygotowania do walki o rezolucję polskim deputowanym: S. Pijaj, *Między polskim patriotyzmem*, s. 235.

¹¹⁰ BKCz, LS do żony, Krasiczyn 29 X 1840 r., MNK 1155.

¹¹¹ BKCz, LS do matki, Lwów 17 II 1846 r., 23 IV 1851 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Krasiczyn 8 II i 4 IV 1842 r., MNK 1155; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 77-78.

¹¹² BKCz, LS do żony, Wiedeń 3 VII 1871 r., MNK 1158.

¹¹³ BKCz, LS do żony, Krasiczyn 14 XII 1841 r., Lwów 17 VIII 1845 r., MNK 1155.

Ogromne znaczenie dla księcia miała edukacja ludności chłopskiej. Uważał, że jej brak był przyczyną ubóstwa i wszelkiego zła szerzącego się wśród chłopów¹¹⁴. Co ciekawe, Sapieha był zwolennikiem edukacji również dziewcząt¹¹⁵. Księżę uważał, że szlachta miała obowiązek zakładania w swych dobrach szkółek ludowych. Postulował także zakładanie szkół przy zakładach przemysłowych, w których kształciliby się robotnicy¹¹⁶.

Poglądy Leona Sapiehy wynikały nie tylko z pobudek społeczno-politycznych, ale przede wszystkim humanistycznych. Korespondowały one z przemyśleniami Edmunda Burke'a. Twierdził on bowiem, że stosunki międzyludzkie nie wynikają z przepisów prawnych, ale z naturalnego uczucia życzliwości¹¹⁷. Podobne opinie wyrażali działacze Towarzystwa Rolniczego z Królestwa Polskiego oraz krakowscy „stańczycy”. Podkreślali oni konieczność podniesienia poziomu intelektualnego i moralnego wśród chłopów. „Stańczycy” szczególną rolę przypisywali możliwości studiowania przez synów chłopskich na uniwersytetach galicyjskich¹¹⁸. Józef Szujski podkreślał, że oświata to jedyne lekarstwo na wszelkie bolączki społeczne i polityczne Galicji. Był też zwolennikiem kształcenia wszystkich grup społecznych. Według Szujskiego oświata dałaby Polakom możliwość rozwoju ekonomicznego i społecznego oraz uświadomienia narodowego jak najszerzych grup społecznych¹¹⁹. Zatem poglądy Leona Sapiehy korespondowały z opiniami innych konserwatystów polskich. Warto zauważyć, że księżę swój program oświatowy próbował realizować już w 1842 roku. Tymczasem Towarzystwo Rolnicze i „stańczycy” takie wnioski zgłaszali dopiero w latach 50. i 60. XIX wieku.

Drugim bardzo istotnym problemem społecznym była kwestia uwolnienia chłopów z zależności osobistej i obowiązków pańszczyźnianych. Na po-

¹¹⁴ BKCz, LS do matki, Krzemieniec 1828 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Lwów 14 XI 1844 r., MNK 1155.

¹¹⁵ BKCz, LS do żony, Wysock 21 II 1842 r., MNK 1152.

¹¹⁶ BKCz, LS do matki, Lwów 17 II 1846 r., 23 IV 1851 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Krasiczyn 8 II i 4 IV 1842 r., B. Cz., MNK 1155; S. Kieniewicz, *Sapieha Leon*, s. 77–78.

¹¹⁷ BKCz, LS do matki, Krzemieniec 1828 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Lwów 14 XI 1844 r., MNK 1155; B. Szlachta, *Konserwatyzm*, s. 128.

¹¹⁸ R. Czepulis, *Mysł społeczna twórców Towarzystwa Rolniczego (1842–1861)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 72–73, 78, 116–117, 119, 122, 125, 131; A. Kosicka-Pajewska, *Zachowawcza myśł polityczna*, s. 172–173, 177.

¹¹⁹ J. Szujski, *O obowiązkach narodu względem ludu w sprawie oświaty*, [w:] *Stańczycy. Antologia myśli*, s. 101–104; J. Miklaszewska, *Filozofia polityczna stańczyków*, s. 132.

czątku lat 40. Sapieha wraz z grupą działaczy szlacheckich zaangażował się w realizację projektów regulujących te kwestie. Początkowo proponowano oczynszowanie na wzór reformy przeprowadzonej w Ordynacji Zamojskiej¹²⁰. Księżę był też zwolennikiem propozycji zgłoszonych w 1844 roku. Proponowano wówczas, aby włościanie otrzymali ziemię jako własność użytkową, szlachta zaś miała zatrzymać prawo własności oraz prawo do pańszczyzny i innych powinności. Proponowano również zaprowadzenie ksiąg hipotecznych dla gruntów chłopskich. Były to zmiany niewielkie, ale chłopom otrzymaliby większą swobodę i możliwość ugody z panami. W rok później Sapieha poparł propozycję zniesienia pańszczyzny w zamian za wieczysty czynsz. W zamian szlachta miała być zwolniona z wszelkich obowiązków wobec swoich poddanych¹²¹. W latach 40. na temat uwłaszczenia chłopów podjął dyskusję również Obóz Hotelu Lambert. Jego celem było przede wszystkim pozyskanie poparcia chłopów w walce o niepodległość. Czartoryski podkreślał, że szlachta powinna znieść pańszczyznę dobrowolnie. Cały proces miał mieć charakter ewolucyjny. Chłopi jednak powinni otrzymać ziemię na własność, a szlachta odszkodowanie¹²².

Podobną dyskusję, u schyłku lat 50. i na początku 60., podjęli działacze Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim. Szwagier Sapiehy Andrzej Zamojski i jego współpracownicy byli zwolennikami oczynszowania. Wynikało to z przeświadczenia, że chłopom nie byli w stanie szybko dostosować się do nowych warunków gospodarowania. Z kolei liberalni działacze Towarzystwa uważali, że należy przeprowadzić całkowite uwłaszczenie chłopów. Obie grupy zgadzały się, że ziemia była własnością szlachty i aby chłop mógł ją przejąć, powinien wypłacić odpowiednie odszkodowanie. Reformę należało przeprowadzić siłami szlacheckimi, ingerencja państwa zaborczego była niedopuszczalna. W przeciwieństwie do Obozu Hotelu Lambert odrzucano łączenie kwestii chłopskiej z akcją niepodległościową¹²³. Zniesie-

¹²⁰ S. Kieniewicz, *Pomiędzy Stadionem a Goslarem*, s. 14–15; BKCz, LS do żony, Krasiczyn 29 X 1840 r., MNK 1155; LS do AJCz, 1845 r., [w:] L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 333–340; M. Żychowski, *Rok 1848 w Rzeczypospolitej*, s. 77–79.

¹²¹ J. Szpak, *Działalność organicznikowska*, s. 109–110.

¹²² S. Kalemka, *Projekty i postulaty konstytucyjne Wielkiej Emigracji*, [w:] *Konstytucje Polski*, s. 350; tenże, *Wielka Emigracja. Wychodźstwo polityczne w latach 1831–1862*, Warszawa 1971, s. 243; H. Tiemkinowa, *Gromady Ludu Polskiego*, Warszawa 1962, s. 43–44.

¹²³ R.R. Ludwikowski, *Główne nurty polskiej*, s. 109–113. R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*, s. 31–32.

nie pańszczyzny przez Franciszka Stadiona w 1848 roku spotkało się jednak z negatywną oceną Sapiehy¹²⁴. Obawiał się bowiem, że szybka reforma doprowadzi szlachtę do ruiny ekonomicznej¹²⁵. Szczególną troskę księcia budził problem serwitutów. Obawiał się, że spór między szlachtą a chłopami, podsypany przez administrację austriacką, może doprowadzić do rabacji¹²⁶.

Poglądy Sapiehy na sprawę uwłaszczenia i zniesienia pańszczyzny nie odbiegały od opinii innych przedstawicieli szlachty. Ksiązę był zwolennikiem reformy, ale przeprowadzonej drogą ewolucyjną. Szlachta w jego opinii powinna otrzymać odszkodowanie za utraconą ziemię. Sapieha był zwolennikiem okresu przejściowego, zanim chłopci otrzymają pełną wolność osobistą i własność ziemi. Te poglądy kształtowały się być może pod wpływem doświadczonego polityka, jakim był ks. Adam Jerzy Czartoryski. Działania podjęte przez Sapiehę w Galicji oraz dyskusja, jaką wówczas toczono na forum Sejmu Stanowego, świadczyłyby o bliskich kontaktach między obu politykami. Widać wyraźnie bowiem zbieżność poglądów i momentu podjęcia dyskusji. Z drugiej strony Sapieha w swoich poglądach zbliżał się do drugiego szwagra, Andrzeja Zamoyskiego. Ten jednak podjął dyskusję w ramach Towarzystwa Rolniczego 10 lat później. Trudno jednak na obecnym etapie badań stwierdzić, który z polityków miał największy wpływ w tym tercecie.

W opinii Sapiehy na czele społeczeństwa polskiego powinna stać szlachta. Identyczne poglądy głosili członkowie Obozu Hotelu Lambert i Towarzystwa Rolniczego, z Zamoyskim na czele¹²⁷. Postulaty rządów arystokracji wysuwał także Samuel Taylor Coleridge. Uważał, że oddanie władzy w ręce niższych warstw społecznych nie było możliwe. Brak im bowiem było odpowiedniego przygotowania merytorycznego i moralnego¹²⁸. Dla księcia Leona szczególne znaczenie miało wychowanie i wykształcenie grupy kierowniczej narodu, jakim miała być szlachta. Miała ona szczególną uwagę zwracać na wychowanie i wykształcenie młodego pokolenia. Sapieha zalecał nauczanie języków obcych, historii Polski i matematyki. Znajomość języków obcych znakomicie ułatwiała kontakty towarzyskie, polityczne i ekonomiczne z ob-

¹²⁴ Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 48–49.

¹²⁵ BKCz, LS do matki, Lwów 10 IX 1848 r., MNK 1149.

¹²⁶ BKCz, LS do matki, Lwów 10 XI 1850 r. i 17 V 1851, MNK 1149.

¹²⁷ BKCz, AS do LS, Londyn 23 VIII 1848 r., MNK 1154. R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*, s. 39–41, 90–91, 93–94, 96; R.R. Ludwikowski, *Główne nurty polskiej*, s. 68–70.

¹²⁸ B. Szlachta, *Konserwatyzm*, s. 132.

cokrajowcami. Historia Polski miała ogromne znaczenie w wychowaniu patriotycznym i budowaniu odpowiedniej postawy politycznej młodego człowieka. Matematyka zaś była przydatna w działalności ekonomicznej¹²⁹.

Szczególny nacisk kładł Sapieha na wychowanie patriotyczne. Twierdził, że celem każdego Polaka powinna być wolna Polska. Przede wszystkim należało podjąć pracę nad rozwojem ekonomicznym kraju i uświadomieniem narodowym chłopów. Należało umocnić naród cywilizacyjnie i dopiero wówczas można byłoby ewentualnie podjąć walkę zbrojną o niepodległość¹³⁰. Ogromne znaczenie do znajomości historii narodowej i pielęgnowaniu tradycji narodowej przykładali również „stańczycy”¹³¹. Jeden z ich najwybitniejszych działaczy, Stanisław Koźmian, pisał: „Historia i tradycja są nieodłączne od bytu narodowego, są podstawą i duszą obyczaju i cywilizacji”¹³². Podobne opinie wyrażali członkowie Towarzystwa Rolniczego¹³³. Zdaniem Sapiehy istotną rolę w wychowaniu arystokracji i szlachty odgrywały podróże. Miały one jednak przynosić konkretne korzyści dla podróżującego i Ojczyzny. Celem podróży było bowiem nabycie ogłady, poznanie ludzi i świata. Przede wszystkim zaś poznanie nowoczesnych technologii w rolnictwie i przemyśle. Wiedza zdobyta w czasie zagranicznych wojaży miała być wykorzystana w działalności politycznej, społecznej i ekonomicznej w kraju. Miała przynosić korzyści całemu krajowi i wszystkim jego mieszkańcom¹³⁴.

Sapieha w swoich opiniach nie był odosobniony. Podobne hasła głosiło Towarzystwo Rolnicze. Według działaczy tej organizacji wysoki status społeczny ziemiaństwa uzasadniany był sytuacją materialną oraz „zasobami” moralnymi tej grupy. Podkreślano również, że pozycja ziemiaństwa jest uzasadniona tylko jej postawą i działalnością dla dobra społeczeństwa. Zwracano uwagę na konieczność pogłębiania wiedzy agrotechnicznej. Tego mogło dokonać jedynie ziemiaństwo, zajmujące się rolnictwem i mające odpowiednie wykształcenie. Dzięki rolnictwu całe społeczeństwo miałyby zapewnić żywność. Rozwój rolnictwa zapobiegał również proletaryzacji ludności

¹²⁹ BKCz, AS do LS, Londyn 23 VIII 1848 r., MNK 1154.

¹³⁰ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 11.

¹³¹ M. Głuszko, *Walka konserwatystów krakowskich*, s. 32–41, 120–147.

¹³² S. Koźmian, *O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Z powodu artykułu p. L. Wolskiego pod tytułem „Szkoła patriotyzmu politycznego”, [w:] Stańczycy. Antologia myśli*, s. 226.

¹³³ R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*, s. 58–60, 194.

¹³⁴ BKCz, LS do matki, Lwów 19 IX 1847 r., 6 II 1848 r., 28 VIII 1851 r., MNK 1149.

chłopskiej i zapewniał pracę. Ogromną wagę przywiązywano do odpowiedniego przygotowania zawodowego przyszłych dzierżawców i zarządców¹³⁵.

Sapieha sądził, że życie społeczne było ściśle związane z religią. Zdaniem księcia wolność bez religii doprowadziłaby jedynie do anarchii i despotyzmu¹³⁶. Z kolei Paweł Popiel pisał, że postęp ludzkości był nierozdzielnie związany z rozwojem chrześcijaństwa. Im więcej elementów chrześcijaństwa wnikało w tkankę społeczną, tym ludzkość bardziej postępowała w rozwoju¹³⁷. Podobne opinie wygłaszał czołowy „stańczyk”, Stanisław Tarnowski. Uważał, że religia była jednym z najważniejszych elementów, które decydują o sile politycznej i materialnej narodu. Podkreślał znaczenie religii i wartości chrześcijańskich oraz rodziny¹³⁸.

Księżę Leon krytycznie wypowiadał się o prasie. Uważał, że zbyt często przekazuje ona fałszywe wiadomości i w rzeczywistości jest największym wrogiem wolności. Identyczne poglądy wyrażali inny znany konserwatysta, Paweł Popiel, oraz krakowscy „stańczycy”¹³⁹. Był też przeciwnikiem zbyt daleko idącej demokracji. W jego opinii „ludowe demokracje” były oznaką słabości politycznej¹⁴⁰. Sprzeciwiał się wyborom powszechnym. Pisał: „Idziemy spiesznym krokiem do despotyzmu parlamentarnego, a to jest ze wszystkich despotyzmów najsroższy”¹⁴¹. Podobne opinie wyrażali inni konserwatyści, m.in. Edmund Burke czy Joseph de Maistre¹⁴².

Zdaniem Sapiehy szlachta powinna działać na rzecz rozwoju gospodarczego ziem polskich. Najważniejszą częścią gospodarki galicyjskiej było zaś rolnictwo¹⁴³. Dlatego księżę doprowadził do powstania Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, jako instytucji kredytowej dla ziemian¹⁴⁴. Korzystając z obserwacji dokonanych w Szkocji, księżę planował utworzenie

¹³⁵ R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*, s. 42–45, 165.

¹³⁶ BKCz, LS do żony, Wiedeń 9 I 1871 r., MNK 1158.

¹³⁷ P. Popiel, *Choroba wieku*, [w:] P. Popiel, *Choroba wieku. Wybór*, s. 163.

¹³⁸ S. Tarnowski, *Kilka pewników politycznych*, [w:] *Stańczycy. Antologia myśli społecznej*, s. 247–248, 253. S. Tarnowski, *Wnioski i przestrogi*, [w:] *Z doświadczeń i rozmyślań*, s. 313–314.

¹³⁹ BKCz, LS do żony, Wiedeń 14 II 1871, MNK 1158. J. Szujski, *Polemika z Pawłem Popielem*, [w:] *Stańczycy. Antologia myśli*, s. 38; *List Sprycimira (dziennikarza) do Sycyniusza (trybuna)*, [w:] *Teka Stańczyka*, s. 141–156; *List Sycyniusza (trybuna)*, [w:] *Teka Stańczyka*, s. 132–140.

¹⁴⁰ BKCz, LS do żony, Wiedeń 26 V 1869 r., MNK 1158.

¹⁴¹ BKCz, LS do żony, Wiedeń 16 I 1870 r., MNK 1158.

¹⁴² B. Szlachta, *Konserwatyzm*, s. 130, 147–149.

¹⁴³ BKCz, AS do LS, Londyn 23 VIII 1848 r., MNK 1154.

¹⁴⁴ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 192–195.

sieci banków akcyjnych. Miały to być w jego zamyśle instytucje pozwalające na kredyty dla przemysłowców i ziemian¹⁴⁵. Uważał za istotne otwarcie kraju na rynki zachodnioeuropejskie. Tam bowiem można było sprzedać płody rolne. Sposób na rozwój handlu widział Sapieha w zdobyciu dostępu do portów w Gdańsku i Odessie, w wolności handlu i odpowiednich traktatach międzynarodowych¹⁴⁶. Ogromne znaczenie dla rozwoju gospodarki galicyjskiej w opinii księcia miało połączenie drogą wodną Podola z Wisłą i Gdańskiem. Dlatego wraz z Andrzejem Zamoyskim próbował zorganizować Towarzystwo Żegluga¹⁴⁷.

Wzorując się na działalności Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, Sapieha doprowadził do utworzenia Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. Jego celem było propagowanie nowoczesnych metod w rolnictwie i hodowli¹⁴⁸. GTG organizowało również wystawy rolnicze, które miały popularyzować osiągnięcia poszczególnych ziemian¹⁴⁹. Rozwojowi rolnictwa i hodowli miała służyć także szkoła rolnicza w Dublanach, pod Lwowem, która zaczęła funkcjonować w 1855 roku¹⁵⁰. Ogromną wagę przywiązywał również do rozwoju przemysłu. Dlatego założył w swoich dobrach fabrykę włókienniczą¹⁵¹ oraz tartak¹⁵². Podobnie myśleli działacze Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim. Zalecali aktywne działania w handlu i przemyśle przetwórstwa rolniczego¹⁵³.

Istotnym elementem postępu cywilizacyjnego w Galicji był dla Sapiehy rozwój sieci kolejowych. Uważał, że jest to jeden z niezbędnych warunków rozwoju ekonomicznego kraju. Z drugiej strony kolej galicyjska dałaby możliwość zatrudnienia wielu Polaków. Mieliby oni możliwość zdobycia do-

¹⁴⁵ BKCz, LS do żony, Krasiczyn 13 VI 1842 r., MNK 1155; BKCz, LS do matki, Wiedeń 29 XI 1856, MNK 1149.

¹⁴⁶ BKCz, LS do matki, Paryż X 1820 r., MNK 1149.

¹⁴⁷ BKCz, LS do matki, Krasiczyn 24 VII 1858 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Wiedeń 18 VII 1858 r., 6 i 15 V, 28 VII 1864 r., MNK 1157; R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*, s. 46–48; J. Demel, *Stosunki gospodarcze*, s. 202; Z. Fras, *Demokraci w życiu*, s. 113.

¹⁴⁸ L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 196–198.

¹⁴⁹ BKCz, LS do żony, Lwów 4 VII 1852 r., Wiedeń 28 VII 1859 r., MNK 1156; BKCz, LS do matki, Lwów 11 II 1855 r. MNK 1149.

¹⁵⁰ BKCz, LS do matki, Krasiczyn 24 VII 1858 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Lwów 20 X 1855 r., MNK 1156; L. Sapieha, *Wspomnienia*, s. 198–200.

¹⁵¹ BKCz, LS do żony, Krasiczyn 8 II 1842 r., MNK 1155.

¹⁵² BKCz, LS do matki, Lwów 23 IV 1851 r., MNK 1149.

¹⁵³ R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*, s. 46–48.

świadczenia zawodowego, co było korzystne dla społeczeństwa¹⁵⁴. Sapieha wielokrotnie podkreślał konieczność czynnego działania w dziedzinie ekonomicznej. W jednym z listów pisał: „Dziś gospodarstwo staje się zaraz najświętszą rzeczą. Jedynie jego poprawa wybawić może dzisiejszych właścicieli i dzierżawców od zupełnego upadku. Bez tego muszą oni być zastąpieni inną klasą, a to zapewne Żydami i cudzoziemcami”¹⁵⁵. W innym liście pisał, że jeżeli: „[...] nie nauczymy się lepiej gospodarować, pójdziemy na żebra”¹⁵⁶.

7. Zakończenie

Ksiązę Leon Sapieha zdecydowanie odrzucał ideę walki zbrojnej. Uważał, że powstania nie przyniosą sprawie polskiej żadnych korzyści, a jedynie zniszczenie i śmierć. Nie wierzył też w interwencję mocarstw europejskich w polskim interesie. Szczególnie ostro potępiał polską lewicę, która wzywała do walki zbrojnej. Zarzucał demokratom brak realizmu politycznego, lekkość i głupotę. Odrzucał hasła rewolucji społecznej i politycznej, jakie głosiła lewica. Uważał, że niepodległość można będzie odzyskać albo w wyniku wojny europejskiej, w której zaborcy staną po przeciwnych stronach, albo na skutek porozumień międzynarodowych.

Sapieha był zwolennikiem pracy organicznej i „wallenrodyzmu”, uważał, że należy zbudować potęgę polityczną, kulturalną i ekonomiczną narodu. Dzięki temu Polacy mogli zająć poważną pozycję w życiu społeczno-gospodarczym państw zaborczych. To zaś pozwoliłoby w przyszłości na wywieranie realnego wpływu na podejmowanie ważnych decyzji. Zdaniem Sapiehy rozwój własnego przemysłu i banków przyniosłby uniezależnienie Polaków od obcych wpływów. Umocnienie ekonomiczne Polaków stworzyłoby podstawy dla dalszej politycznej i militarnej walki o niepodległość. Najważniejszym zadaniem jednak było pozyskanie chłopów dla sprawy narodowej. Na czele narodu miała stać szlachta, która jednak musiała udowodnić wytrwałą pracą swoje prawo do przewodnictwa narodowego¹⁵⁷.

¹⁵⁴ BKCz, LS do matki, Wiedeń 29 V 1858 r., MNK 1149; BKCz, LS do żony, Wiedeń 21 X 1856 r. i 15 VIII 1858 r., MNK 1156.

¹⁵⁵ BKCz, LS do żony, Lwów 28 VIII 1851 r., MNK 1156.

¹⁵⁶ BKCz, LS do matki, Lwów 18 II 1852 r., MNK 1149.

¹⁵⁷ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha*, s. 11.

Sapieha był gorącym zwolennikiem powszechnej edukacji bez różnicy płci i stanu. W edukacji książę widział jedyny środek do uświadomienia narodowego chłopca polskiego. Ogromną wagę przywiązywał też do poprawy bytu społeczeństwa galicyjskiego. Według księcia w życiu społeczno-ekonomicznym i politycznym powinny być obecne wartości religijne i moralne. Wolność zaś powinna być nacechowana odpowiedzialnością. Stał na stanowisku odrębności narodowej Polaków i Rusinów, uważał jednak, że oba narody są skazane na współpracę; odrzucał postulaty spolonizowania Rusinów. Sądził, że prawdziwym wrogiem Polaków i Rusinów są Rosjanie i Austriacy, próbujący skłócić pobratymcze narody dla realizacji własnych celów politycznych. Brak współpracy polsko-ruskiej postrzegał jako klęskę obu narodów. Za szczególnie groźną uważał działalność duchownych grekokatolickich. Oskarżał ich o niemoralne postępowanie wobec chłopów oraz o sprzyjanie Rosji. Ich groźnej działalności, w opinii Sapiehy, mogło zapobiec tylko umocnienie związków Kościoła grekokatolickiego ze Stolicą Apostolską.

W swoich koncepcjach społeczno-politycznych i ekonomicznych Leon Sapieha sytuował się na prawicy. Jego program był prawie identyczny z tym, jaki proponowali pozytywiści warszawscy, wielkopolscy i galicyjscy¹⁵⁸. Duży wpływ na kształtowanie się opinii Leona Sapiehy miały: przynależność stanowa, własne doświadczenia, wykształcenie, a przede wszystkim wychowanie, jakie otrzymał w domu rodzinnym. Należy bowiem zwrócić uwagę na fakt, że matka księcia Leona, Anna z Zamoyskich, była wychowanką Stanisława Staszica, który miał spory wpływ na kształtowanie się polskiego pozytywizmu¹⁵⁹. Pewien wpływ na idee, którymi kierował się Sapieha, miała współczesna myśl polityczna. Książę studiował w Paryżu i Londynie. Dlatego w myśli Sapiehy pobrzmiewają elementy myśli m.in. Edmunda Burke'a, Samuela Taylora Coleridge'a czy Thomasa Macaulaya¹⁶⁰. Istotne znaczenie miały również opinie Adama Jerzego Czartoryskiego, Andrzeja Zamoyskiego i Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego. Książę Leon postulował przebudowę społeczno-polityczną i ekonomiczną narodu polskiego. Celem zaś najważniejszym miała być silna i niezależna Polska.

¹⁵⁸ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa 1997, s. 130–133.

¹⁵⁹ J. Szpak, *Wychowanie w rodzinie arystokratycznej w Królestwie Polskim i w Galicji w XIX w. (Studium przypadku Sapiehów z Krasieczyna)*, [w:] *Ars educandi. Źródła*, t. 1, *Studia z dziejów wychowania i kształcenia od średniowiecza do XIX wieku*, red. J. Gwóźdź przy współudziale P.P. Barczyka, Mysłowice 2009, s. 167–168; S. Kieniewicz, *Historia Polski*, s. 130–133.

¹⁶⁰ B. Szlachta, *Konserwatyzm*, s. 128, 131, 147–148; Z. Rau, *Liberalizm*, [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, s. 52.

Socio-political and economic ideas of Prince Leon Sapieha (1803–1873)

Prince Leon Sapieha was one of the most prominent Polish politicians and socio-economic activists of the period of national subjugation. Given that Sapieha was involved in taking most political and economic decisions in Eastern Galicia in the years 1836–1875, his views, beliefs and ideas were of utmost importance for shaping the opinion of the Galician society.

The experience of the November uprising brought about Sapieha's firm rejection of an uprising as a means of regaining independence by Poland. Neither did he count on the intervention of the European powers in the Polish interest. He believed that independence could be achieved either as a result of a European war in which the invaders would fight on opposite sides, or, alternatively, owing to international treaties. A supporter of organic work, Leon Sapieha held that the main task of the Polish society was to build the political, cultural and economic power of the nation, with the help of the peasants, won over for the national cause. An advocator of public education regardless of sex and state, Sapieha perceived education as the only means of the national awakening of the peasantry and attached fundamental importance to improving the situation of the peasants and other social groups. In the Prince's view, religious and moral values should be inherent in the socio-economic and political life. Sapieha believed in the distinctiveness of the national identity of Poles and Ruthenians. Both nations were supposed to cooperate closely. His socio-political and economic ideas put Sapieha close to the right, his program almost identical to those of other positivists.

Leon Sapieha's opinions were largely shaped by his social standing, his own experience, education and upbringing he received in the family home. His ideas were to some extent influenced by the then political thought, including that of Edmund Burke, Samuel Taylor Coleridge and Thomas Macaulay. Of great importance were the opinions of Adam Jerzy Czartoryski, Andrzej Zamoyski and Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki. Leon Sapieha's major goal was sovereign Poland.

Translated by: Agnieszka Tokarczuk